

УДК 159.923.2

К. С. МАТВЕЄВА,

студент

*навчально-наукового інституту права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ,*

І. В. ЛАМАШ,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри загальної та практичної психології

*навчально-наукового інституту права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ САМОСПРИЙНЯТТЯ КУРСАНТІВ І УВ'ЯЗНЕНИХ

Наведено результати дослідження самосприйняття курсантів та ув'язнених, що зумовлені різницею вторинної соціалізації навчальних закладів. Виявлено достовірні розбіжності за низкою ознак.

У сучасному суспільстві, де вища освіта набуває великого значення, вторинна соціалізація потребує ретельного дослідження у всіх аспектах. Оскільки навчальні заклади є важливими інститутами вторинної соціалізації, саме вони спричиняють певний вплив на формування особистості молодшої людини, яка в них навчається. Велике значення має вивчення специфічних навчальних закладів як чинників вторинної соціалізації молоді.

Теорія соціалізації може розглядатися як сукупність теоретичних концепцій, що вивчають закономірності засвоєння індивідами соціального досвіду, в ході якого формується особистість. Перш за все потрібно відзначити, що на сьогодні термін «соціалізація» не має однозначного тлумачення. Дане питання розглядає і психологія, і соціальна психологія, і соціологія. Залежно від дослідницького завдання увага акцентується на тому чи іншому аспекті соціалізаційного процесу: цілі; етапи; механізми здійснення; агенти; інститути; характерні особливості. Відповідно саме погляд на проблему визначає і способи опису даного процесу, і методи аналізу та пояснення його наслідків [1, с. 48].

Процес соціалізації являє собою сукупність усіх соціальних процесів, завдяки яким індивід засвоює певну систему норм і цінностей, що дозволяють йому функціонувати як члену суспільства [2, с. 61]. Це двосторонній процес, що включає в себе, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків, з іншого – процес активного відтворення індивідом системи соціальних зв'язків за рахунок його активної діяльності, активного включення в соціальне середовище [2, с. 63].

Термін «соціалізація» є складним та багатоаспектним. Дану дефініцію досліджували низка вчених, серед яких Г. Андреева, І. Зверева, А. Капська, Н. Лавриченко, Л. Лесохіна, М. Лукашевич, В. Москаленко, А. Мудрик, С. Савченко. Вважається, що витoki сучасної теорії соціалізації знаходяться в роботах французького соціолога Г. Тарда, який першим спробував описати процес засвоєння норм через соціальну взаємодію. В основу своєї теорії він поклав принцип наслідування, а відношення «учитель – учень», які відтворюються на різних рівнях, проголосив типовими соціальними відношеннями.

За Е. Дюркгеймом, виховання має соціальний характер і полягає в цілеспрямованій соціалізації молодого покоління. Інакше кажучи, він не розрізняв ці терміни, вважаючи їх синонімами [1, с. 74].

Для успішної соціалізації, за Д. Смелзеру, необхідна дія трьох фактів: очікування, зміна поведінки і прагнення відповідати цим очікуванням. Процес формування, на його думку, містить три стадії: 1) стадію наслідування і копіювання дітьми поведінки дорослих; 2) ігрову стадію, коли діти усвідомлюють поведінку як виконання ролі; 3) стадію групових ігор, коли діти вчаться розуміти, що від них чекає група людей [3, с. 112].

Французький психолог Ж. Піаже, підтримуючи ідею різних стадій у розвитку особистості, робить акцент на розвитку пізнавальних структур індивіда і їх подальшої перебудови залежно від досвіду і соціальної взаємодії. Ці стадії змінюють одна одну в певній послідовності: 1) сенсорно-моторна (від народження до 2 років); 2) операціональна (від 2 до 7 років); 3) стадія конкретних операцій (з 7 до 11 років);

4) стадія формальних операцій (з 12 до 15 років) [4, с. 20].

Психолог Р. Гарольд пропонує теорію, за якою соціалізація дорослих розглядається не як продовження дитячої соціалізації, а як процес, у якому відбувається подолання психологічних прикмет дитинства: відмова від дитячих міфів [4, с. 21].

Етапи соціалізації збігаються (умовно) з етапами вікового розвитку індивіда:

1. Рання (первинна) соціалізація. Вона пов'язана з набуттям загальнокультурних знань, з освоєнням початкових уявлень про світ і характер взаємин людей.

2. Вторинна соціалізація включає:

– професійну соціалізацію, яка пов'язана з опануванням спеціальних знань і навичок, із долученням до певної субкультури;

– включення індивіда в систему суспільного розподілу праці. Тут передбачається адаптація в професійній субкультурі, а також належність до інших субкультур;

– настання пенсійного віку або втрата працездатності [5].

У своїй статті «Зв'язок індивідуальних психофізіологічних якостей з успішністю навчання у вузі» Н. В. Макаренко розглядає навчання у вищому закладі освіти для сучасної молоді людини як один із найважливіших періодів її життєдіяльності, особистісного зростання та становлення як фахівця з вищою освітою. «Пошук шляхів успішної адаптації до змінених соціальних умов та нової діяльності є нагальною проблемою для кожного, хто переступив поріг ВНЗ, – наголошує автор. – Як засвідчив проведений нами аналіз стану справ у ВНЗ, процес навчання першокурсників налагоджується не просто, характеризується великою динамічністю психічних процесів і станів, які зумовлені зміною соціального довкілля» [6, с. 87]. На нашу думку, першокурсники з вадами здоров'я та курсанти ВВНЗ потрапляють в особливі, більш екстремальні, ніж студенти, норми, умови навчальної діяльності (різкий відрив від близьких людей, відсутність необхідної підтримки, низка матеріальних, моральних та інших обмежень, більш чітка регламентація життєдіяльності, режим дня, значні фізичні, інтелектуальні, емоційні перевантаження тощо). У ситуації об'єктивних змін ускладнюється індивідуальний процес адаптування, що призводить до посилення фрустрацій них проявів, котрі негативно впливають не лише на результативність навчальної діяль-

ності, а й на становлення особистісних характеристик виняткового студента [6, с. 89].

Н. Макаренко досліджує соціально-психологічну адаптацію студентів і поділяє їх на три групи: 1) курсанти ВНЗ; 2) студенти з хронічними захворюваннями та ті, котрі мають групу інвалідності; 3) студенти норми (контрольна група). Аналіз отриманих в експерименті результатів свідчить, що найбільші труднощі у соціально-психологічній адаптації до навчання відчують студенти першого курсу з хронічними захворюваннями та інваліди. Це відбувається через високий рівень самосприйняття і неприйняття інших членів студентської групи, емоційний дискомфорт та інтернальність.

У групі курсантів НАДПСУ причинами порушення адаптації є високе самосприйняття, підвищений рівень неприйняття інших членів групи, прагнення до домінування, інтернальності, що призводить також до фрустрації, тривожності, високого рівня незадоволення потреб, конфронтації з оточуючими [6, с. 92].

Результати дослідження вказують на те, що у студентів-першокурсників, які страждають на хронічні захворювання або мають групу інвалідності, порівняно з фізично здоровими однолітками виявлено значно вищий індекс соціальної фрустрації (кожен третій має дуже високий рівень). Учений пояснює це екстремальністю умов їх життєдіяльності у ВНЗ. Водночас у більшості курсантів-першокурсників НАДПСУ спостерігається підвищений рівень фрустрації, який спричинений дисциплінарним середовищем їхнього освітнього проживання у ВНЗ [6, с. 92].

Можна припустити, що при дослідженні особливостей соціалізації таких специфічних груп осіб, що навчаються, як курсанти військового ВНЗ та ув'язнені, які здобувають освіту в місцях позбавлення волі, можуть бути отримані значущі результати.

У дослідженні брали участь дві групи: 1) курсанти ХНУВС (спеціальність – кримінальна міліція; 1 курс; вік – 18–19 років; стать чоловіча, 17 осіб); 2) ув'язнені, що отримують середню освіту в колонії посиленого режиму (вік – 18–24 роки; стать чоловіча; 10 осіб).

Для досягнення мети було використано дослідження особливостей самоопису за допомогою тесту «Персональний автопортрет». Рівень достовірності результатів було визначено за допомогою t-критерію Стьюдента.

Шкала	Курсанти	Ув'язнені	t	p
Пильність	7,00 ± 0,72	6,9 ± 1,08	0,67	–
Самотність	3,71 ± 0,37	4,9 ± 0,94	0,3	–
Ідіосинкратичність	4,24 ± 0,6	6,6 ± 1,43	5,02	0,05
Авантюризм	6,24 ± 0,71	6,5 ± 0,9	2,36	0,05
Діяльність	5,88 ± 0,61	7,9 ± 1,29	5,18	0,05
Драматичність	6,29 ± 0,83	8,20 ± 1,03	12,73	0,01
Самовпевненість	7,76 ± 0,75	7,80 ± 0,55	0,17	–
Чуттєвість	5,47 ± 0,35	7,20 ± 0,89	1,65	–
Відданість	6,94 ± 0,7	7,00 ± 1,09	0,15	–
Сумлінність	8,41 ± 0,75	6,50 ± 1,39	4,06	0,05
Пустопорожність	4,82 ± 0,58	6,10 ± 0,71	4,92	0,05
Агресивність	6,76 ± 0,56	5,00 ± 1,02	5,03	0,05
Самопожертва	5,24 ± 0,68	5,10 ± 0,57	0,58	–
Серйозність	5,65 ± 0,47	5,00 ± 0,61	2,95	0,05

Як бачимо з наведеної таблиці, у ході дослідження було отримано значущі відмінності за шкалами «ідіосинкратичність», «авантюризм», «діяльність», «драматичність», «сумлінність», «пустопорожність», «агресивність» та «серйозність». За такими шкалами, як «пильність», «самотність», «самовпевненість», «чуттєвість», «відданість» та «самопожертва», розбіжностей виявлено не було.

За шкалою «пильність» різниця не є значущою, обидві групи мають середній рівень вираженості цієї якості; отже, і курсанти, і ув'язнені однаково пильні, уважні та критичні до інформації, отриманої з навколишнього середовища.

За шкалою «самотність» розбіжності також не є значущими. Це означає, що і курсанти, і ув'язнені однаково схильні до затворництва, зверненості в себе, незалежності від оточуючих та стосунків із ними, однак коли курсанти мають низький рівень вираженості за цією шкалою, вираженість її в ув'язнених сягає середнього рівня.

Шкала «ідіосинкратичність» виявила значущу розбіжність у результатах різних груп. Курсанти мають низький рівень вираженості за шкалою «ідіосинкратичність», а ув'язнені – середній. Це означає, що ув'язнені більш схильні до ексцентричності, фантазування, налаштовані на себе самих, потребують меншої близькості у стосунках, ніж курсанти, які мають низький рівень ідіосинкратичності. Можливо, дана особливість зумовлена обмеженістю життєвого простору ув'язнених, яка спонукає їх до фантазування та внутрішнього життя особистості.

За шкалою «авантюризм» значущі відмінності також виявлено. Хоча обидві досліджувані групи мають середній рівень вираженості

за вказаною шкалою, ув'язнені більш авантюри, ніж курсанти. Можна припустити, що дана риса є однією з опосередкованих передумов їх потрапляння у виправні заклади. У ув'язнених система цінностей більш відрізняється від загальноприйнятої, ніж у курсантів, вони менше за курсантів хвилюються за інших людей, менш схильні до відчуття провини за минуле та відповідальності за майбутнє, ніж курсанти.

За шкалою «діяльність» виявлено значущі розбіжності. Курсанти мають низький рівень діяльності, тоді як ув'язнені мають середній. Це означає, що курсанти менш імпульсивні, емоційні, схильні до цікавості, ініціативні, більш обмежені раціональністю у своїх розвагах, ніж ув'язнені.

Знайдено також достовірні розбіжності за шкалою «драматичність», хоча обидві групи мають середній рівень вираженості. Ув'язнені більш емоційні, демонстративні, імпульсивні, експансивні, приділяють більше уваги зовнішньому вигляду, темпераментні, ніж курсанти.

За шкалою «самовпевненість» значущих розбіжностей виявлено не було. Обидві групи мають середній рівень вираженості даної якості. Це означає, що й курсанти, і ув'язнені однаково – на середньому рівні – упевнені в собі, схильні досягати своєї мети, активні.

За шкалою «чуттєвість» достовірних розбіжностей також не було виявлено. Курсанти та ув'язнені мають середній рівень вираженості за даною шкалою, що свідчить про те, що для них середнє значення мають комфорт, достаток, наснага та дружні стосунки з вузьким колом. Можна сказати, що наведені цінності не на першому і не на останньому місці в респондентів обох груп.

За шкалою «відданість» не було знайдено значущих відмінностей також. Обидві групи

мають середній рівень вираженості. Це означає, що і курсанти, і ув'язнені на середньому рівні віддані, відповідальні за свої слова та обіцянки.

За шкалою «сумлінність» виявлено значущу розбіжність, хоча й обидві групи мають середній рівень вираженості. Отже, курсанти більш відповідальні до своїх обов'язків, вірні своїй справі та ідеалам, схильні до постійної праці, ніж ув'язнені.

Також виявлено достовірні розбіжності за шкалою «пустопорожність». Ув'язнені мають більшу вираженість за цією ознакою, ніж курсанти, незважаючи на те, що рівень вираженості в обох груп середній. Це означає, що ув'язнені більш цінують особисту свободу, виконують свої обов'язки за умовою наявності часу та бажання, цінують відпочинок та можливість і свободу вибору, коли курсанти більш готові поступитися своєю свободою та гедоністичними потребами, коли цього потребує справа.

За шкалою «агресивність» також виявлено достовірні відмінності, курсанти мають середній рівень вираженості агресивності, а ув'язнені – низький. Це свідчить про те, що курсанти більш схильні до лідерства у відносинах, прагнуть активніше регулювати життєві ситуації, в яких опиняються, ніж ув'язнені, які байдужі до влади та домінування.

За шкалою «самопожертва» розбіжностей не виявлено, але варто відмітити те, що обидві

групи мають низький рівень вираженості даної якості. Свої потреби для них на першому місці, а відчуття вдоволення від задоволення потреб інших людей для них не властиве. Представники обох груп честолюбиві, радикальні та раціональні.

За шкалою «серйозність» виявлено значущі відмінності, курсанти більш серйозні, ніж ув'язнені, але обидві групи мають середній рівень вираженості за цією шкалою. З огляду на таку розбіжність, можна сказати, що курсанти більш пристосовані до змін навколишнього середовища і стресів та готові і спроможні допомогти у таких ситуаціях іншим, схильні зберігати тверезий та раціональний погляд на речі у кризових ситуаціях, відповідальні, ніж ув'язнені.

Резюмуючи наведені результати дослідження, можна сказати, що основні відмінності між курсантами і ув'язненими становлять характеристики за шкалами «ідіосинкратичність», «авантюризм», «діяльність», «драматичність», «сумлінність», «пустопорожність», «агресивність» та «серйозність».

Курсанти мають більш ґрунтовний, відповідальний, практичний, серйозний склад особистості, на відміну від ув'язнених, які натомість більш легковажні, непрактичні, схильні піддаватися миттєвим поривам, авантюри, не зацікавлені наслідками та менш серйозні, ніж курсанти.

Список використаної літератури

1. Иващенко А. В. Проблемы Я-концепции личности в отечественной психологии / А. В. Иващенко, В. С. Агапов, И. В. Барышникова // Мир психологии. – 2002. – № 2. – С. 19–31.
2. Педагогические проблемы адаптации студенчества / под ред. Бабанского Ю. К. – Ростов н/Д : Знание, 1982. – 246 с.
3. Карпюк Р. П. Особливості професійної підготовки фахівців для галузі адаптивної фізичної культури в зарубіжних країнах / Р. П. Карпюк // Актуальні проблеми навчання та виховання людини з особливими потребами. – 2009. – № 6–8. – С. 110–118.
4. Вострокнутов Н. В. Школьная дезадаптация: ключевые проблемы диагностики и реабилитации / Н. В. Вострокнутов // Школьная дезадаптация. Эмоциональные и стрессовые расстройства у детей и подростков : материалы Всерос. науч.-практ. конф. (г. Москва, 25–27 окт. 1995 г.). – М. : Педагогика, 1995. – С. 8–11.
5. Социализация личности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://christosocio.info/content/view/756/115>.
6. Макаренко Н. В. Связь индивидуальных психофизиологических свойств с успешностью обучения в вузе / Н. В. Макаренко, В. И. Вороновская, В. М. Панченко // Психологический журнал. – 1991. – Т. 12. – № 6. – С. 98–104.

Надійшла до редколегії 10.02.2012

МАТВЕЕВА К. С., ЛАМАШ И. В. ОСОБЕННОСТИ САМОВОСПРИЯТИЯ КУРСАНТОВ И ЗАКЛЮЧЕННЫХ

Представлены результаты исследования самовосприятия курсантов и заключенных, обусловленных различиями вторичной социализации учебных заведений. Найдены достоверные различия по ряду признаков.

MATVEIEVA K., LAMASH I. FEATURES OF SELF-PERCEPTION OF CADETS AND PRISONERS

The results of analysis of cadets and prisoners self-perception caused by differences of secondary socialization of higher education institutions are given. Reliable differences by series of features are found.